

**TEORETICKÉ PROBLÉMY KONCEPTUALIZACE EMPATIE
V SOCIÁLNÍM A VÝVOJOVÉM KONTEXTU****THEORETICAL PROBLEMS OF EMPATHY
CONCEPTUALIZATION
IN THE SOCIAL AND DEVELOPMENTAL CONTEXT****Zdeněk MLČÁK**

Katedra Psychologie a Sociální práce
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Reální 5, 701 03 Ostrava, ČR
zdenek.mlcak@osu.cz

Abstrakt

Empatie reprezentuje významný pojem, který byl v české psychologické literatuře relativně dlouho opomíjen. Tato teoretická studie pojednává o vývoji konceptu empatie a informuje o důležitých emocionálních, kognitivních, emocionálně kognitivních a multidimenzionálních koncepcích empatie, které byly vypracovány v sociálním a vývojovém kontextu. Podrobněji jsou v této studii popsány základní aspekty dvou aktuálně nosných pojetí, tj. emocionálně kognitivní koncepce empatie M. L. Hoffmana a zejména multidimenzionální koncepce empatie M. H. Davise.

Klíčová slova: empatie, emocionální koncepce empatie, kognitivní koncepce empatie, emocionálně kognitivní koncepce empatie, multidimenzionální pojetí empatie

Abstract

Empathy represents the important construct, that was marginalized in Czech psychological literature relatively for a long time. This theoretical study deals with development of the empathy concept and informs about significant emotional, cognitive, emotional – cognitive and multidimensional conceptions of empathy, that was elaborated in the social and developmental context. In this study are described basic aspects of two currently considerable conceptions in detail, i.e. M. L. Hoffman's emotional – cognitive conception and M. H. Davis's multidimensional conception of empathy.

Key words: empathy, emotional conceptions of empathy, cognitive conceptions of empathy, emotional – cognitive conceptions of empathy, multidimensional conception of empathy

ÚVOD

Empatie reprezentuje v současné psychologii jeden z centrálních konstruktů, který je velmi úzce spojen se schopností člověka rozumět druhým lidem, umět s nimi komunikovat a udržovat s nimi uspokojivé interpersonální vztahy. Empatie má také inhibiční vliv na lidskou agresi a je velmi důležitým předpokladem prosociálního a altruistického chování člověka. Ve srovnání s jinými relevantními pojmy však byla v české odborné bibliografii empatii věnována relativně malá pozornost. Nejednotné chápání empatie se odráží v existenci řady teoretických koncepcí, které akcentují odlišné aspekty empatie. Cílem tohoto příspěvku je proto poskytnout

nout stručný přehled vývoje konceptu empatie a nastínit základní problematiku nejvýznamnějších koncepcí empatie, které byly vypracovány v rámci sociální a vývojové psychologie.

VÝVOJ POJMU EMPATIE

Přestože empatie má velmi širokou souvislost s většinou existujících psychologických jevů, a u velké části z nich tvoří dokonce jejich základní složku, její pojetí zůstává i v současné psychologii značně nejednotné. Zčásti je tento stav výsledkem historicky podmíněného vývoje tohoto pojmu. Většina autorů, která se zabývala historickým vývojem empatie (viz např. Gavrilova, 1975; Jagielska-Zeleniewska, 1978; Vispé, 1987; Free et al., 1985, Knowska, 1986; Buda, 1994; Davis, 1996; Verducci, 2000) upozorňuje, že termínu empatie předcházely významově blízké pojmy, tj. sympatie a vcítění, které postupně přecházely z oblasti filozofie do psychologie.

Pojem sympatie se vyskytoval již ve starověké řecké filozofii v úvahách některých představitelů stoické školy a odkazoval k duchovní jednotě všech věcí, od níž lze odvodit i schopnost člověka porozumět druhým lidem. V pozdější morální filozofii byla sympatie důležitým tématem etických pojednání, v nichž byla sympatie chápána jako základ soucitu, svědomí, spravedlnosti a altruismu člověka, které v žádoucím směru regulují mezilidské vztahy. D. Hume (1968) sympatií rozuměl vrozený sklon člověka rozumět myšlenkám a pocitům druhých, které se odlišují od jeho vlastních. Tato tendence se rozvíjí na základě pozorování projevů vnitřních stavů druhých a jejich reflexe pomocí představ pozorovatele, a je tím silnější, čím větší je podobnost člověka s pozorovanou osobou. Sympatie je podle tohoto filozofa zdrojem zájmu člověka o druhé. Podle A. Smithe (1976) představuje sympatie vrozenou lidskou schopnost soucítit s druhými. Tím, že sympatie reguluje egoistické chování člověka, tvoří základ jeho společenského života. Zahrnuje pocity sounáležitosti, které vznikají, jestliže člověk pozoruje silné emocionální stavy druhých lidí v příznivých či nepříznivých životních situacích. Sympatie je úzce spojena s představivostí a umožňuje člověku prožívat sice méně intenzivní, avšak více či méně analogické pocity s pozorovanými emocemi druhých lidí. A. Schopenhauer (1840) chápal sympatii jako lidskou schopnost umožňující slitovat se nad utrpením druhých. Člověk se přitom vžívá do druhých lidí, identifikuje se s nimi, snaží se jejich utrpení redukovat, a tím překonává vlastní egoismus. H. Spencer (1870) sympatii pojímal také jako schopnost člověka soucítit s druhými a vyjadřovat svou spoluúčast na jejich osudu. Rozlišoval mezi instinktivní sympatií (tj. emocionální nákazou) a intelektuální sympatií (tj. soucitem). Soucit se u lidí vyvinul během jejich sociálních interakcí, které byly podmínkou udržení adaptace, a to na základě pocitů libosti či nelibosti. M. Scheller (1926) sympatii pojímal jako záměrný proces sloužící člověku k poznávání druhých i k vyjadřování náklonnosti a spoluúčasti. Nejnižší formou sympatie je vcítění, vyšší formou soucit a nejvyšší formou kosmický cit. V sympatii se projevuje emocionální realizace samotné podstaty člověka.

Pojem sympatie se později začal užívat stále více i v oblasti psychologie. T. A. Ribbot (1897) ji chápal jako vrozenou snahu člověka koordinovat vlastní aktivační a citové stavy se stavy druhých. Může se projevovat pouhou synergií či napodobováním druhých, koordinací prožitků a chování vycházejících ze společných představ lidí i altruistickým jednáním. Podle W. Sterna (1922) je sympatie vrozená emoce, která tvoří základ sociálních citů. Tato emoce během vývoje dítěte silně ovlivňuje rozvoj dynamiky jeho egoistických a altruistických tendencí. W. McDougall (1908) pojímal sympatii jako emocionální proces instinktivního původu, díky němuž mohou lidé reagovat na emocionální projevy druhých. U zvířat existuje pouze pasivní sympatie, jejíž podstatou je emocionální náказа. Je zaměřena na zajištění přežití, stability a kolektivní spolupráce. Na základě pasivní sympatie se vyvinula specificky lidská aktivní sympatie umožňující soucítit s druhými. Ve zvířecím i lidském organismu existují

pevně zabudované percepční vstupy pro každý typ emoce, proto člověk, který pozoruje určitou emoci druhého, prožívá identický prožitek. Podle F. H. Allporta (1924) je sympatie podmíněně reflexní fenomén, jenž vzniká v procesu učení, a jehož základní funkcí je kultivovat vzájemné vztahy mezi lidmi. V psychologii byl postupně pojem sympatie z velké části nahrazen termínem empatie. V současné psychologii se podle W. E. Ruzyczkové (2002) pojmu sympatie převážně užívá k vyjádření tendence člověka prožívat pocity náklonnosti, úcty či přijetí vůči jiné osobě, zatímco empatie bývá chápána jako spoluúčast člověka na prožívání druhého jedince. U empatie se tak, na rozdíl od sympatie, zdůrazňuje propojení její intraperpersonální a interpersonální stránky.

Pojmu empatie předcházela ve filozofii a později i v psychologii také pojem vcítění, který se užíval nejprve v oblasti estetiky k vyjádření emocionálního vztahu mezi uměleckými objekty a jeho pozorovateli. Podle F. Vischera existuje u lidí specifický proces, v němž se do objektivních uměleckých forem symbolicky promítají lidské emoce. R. Vischer v roce 1873 označil tento spontánně probíhající proces, při němž člověk promítá své pocity do určitého objektu prostřednictvím své vrozené mystické touhy vytvořit jednotu s přírodou, německým výrazem „Einführung“, tj. vcítění. V roce 1903 psycholog T. Lipps pojem vcítění vymezil jako specifický druh lidského poznání, ve kterém hrají významnou roli jeho emocionální aspekty. Proces vcítění podle tohoto autora nemá mystickou povahu, slouží především k sociální percepci a interakci, a vychází z procesů projekce, imitace a imaginace. Vcítění je založeno na pozorování a uvědomování si druhého člověka, bezděčném napodobování některých jeho projevů a na snaze pozorovatele představit si v něm své vlastní prožitky. Tento specifický, psychologický mechanismus tvoří významný předpoklad sebepoznávání a může vést k altruistickému jednání. Názory tohoto autora představují počátek vědeckého chápání fenoménu empatie v oblasti psychologie. Pro překlad německého výrazu „Einführung“ do anglického jazyka vytvořil E. Titchener v roce 1909 neologismus „empathy“. Empatii chápal jako projekci, při níž si člověk uvědomuje a sdílí své pocity s jinou vnímanou osobou. E. Titchener i T. Lipps se domnívali, že empatie je založena na vzájemném sdílení podobných, avšak z hlediska intenzity slabších emočních reakcí, které u jedince vznikají v procesu motorické nápodoby jiného pozorovaného člověka. Podle těchto autorů je empatie podložena aktivní snahou pozorovatele dobrovolně se vcítit do prožitků pozorovaného člověka.

Pojem vcítění okrajově zmiňuje ve svém díle také zakladatel klasické psychoanalýzy S. Freud (1954), podle něhož podstata tohoto procesu spočívá ve snaze terapeuta porozumět psychickému stavu pacienta. Vcítění považoval za jev, který hraje největší roli v porozumění psychickému obsahu pacientů, a který je ve své podstatě egu terapeuta cizí. Jiní průkopníci psychoanalýzy, jako např. T. Reik (1948), se domnívali, že terapeut si v průběhu vcítění do klientovy psychiky dokáže uchovat kognitivní odstup, kontrolu a objektivitu tím, že důsledně odděluje své emoce od emocí klienta, což však bylo pro pozdější představitele neopsychoanalýzy obtížně akceptovatelné. Přední představitel neopsychoanalýzy H. S. Sullivan (1953) chápal vcítění jako emocionálně kognitivní komplex, který sestává z citových i poznávacích procesů. Podle tohoto autora se terapeut aktivně zapojuje do emocionálního světa svých klientů prostřednictvím vcítění. Vcítění nechápal jen jako terapeutický instrument, ale šířil jako proces silně ovlivňující ranou socializaci dítěte a jako významný interpersonální fenomén (Verducci, 2000).

Pojem empatie získal svůj význam nejen v psychoterapii, ale i v sociální a vývojové psychologii, v nichž byla empatie zpočátku konceptualizována především jako proces kognitivního porozumění druhému člověku. Představitel gestaltpsychologie W. Köhler (1929) se domníval, že podstatou empatického procesu je spíše porozumění pocitům druhých lidí než jejich sdílení. Při tomto porozumění člověk sleduje a kognitivně interpretuje fyzické podněty, pohyby a jiné projevy druhých. Na pozdější kognitivní chápání empatie však měla velký vliv především koncepce symbolické interakce sociálního psychologa G. H. Meada (1934), jejíž

podstatou je přijímání role jiných osob. Přijímání role je schopnost představit si percepce, myšlenky a motivy, které jiná pozorovaná osoba v určité situaci odkrývá, a na základě toho předvídat její reakce. Tato schopnost se rozvíjí u člověka především na základě procesů učení. Kognitivní aspekty empatie zdůraznil ve svém díle i J. Piaget (1932). Podle jeho teorie dětského vývoje dochází v ontogenezi k rozvoji kognitivní dovednosti, kterou tento autor nazývá decentrací, a rozumí jí dovednost dítěte odhlédnout od orientace na sebe. Dítě, které na počátku svého sociálního vývoje není schopno rozlišovat mezi vlastními prožitky a prožitky jiných lidí, se postupně na základě této dovednosti naučí této potřebné diferenciaci.

ZDROJE OBTÍŽÍ V KONCEPTUALIZACI EMPATIE

Teoretické a empirické studium empatie bylo od svých počátků provázáno řadou teoretických a metodologických problémů, které v současné psychologii vyplývají z řady příčin. Jednou z nich je dosud přetrvávající, oddělené zkoumání empatie v rámci sociální a vývojové psychologie, které se především orientovaly na vysvětlení teoretické podstaty empatie, a v rámci psychoterapie, která naopak upřednostňovala otázku jejího léčebného využití.

Obtíže v konceptualizaci empatie mohou být podle T. Wisenmanové (1996) zapříčiněny tím, že empatie bývá v odborné literatuře chápána v široké konceptuální extenzi, tj. jako fenomén vědomý i nevědomý, subjektivní i objektivní, vztahující se k živým i k neživým objektům, vedoucí k pozitivním i k negativním prožitkům, a spočívající v emocionálním sdílení i v kognitivním chápání druhých. Podle této autorky se v chápání empatie nejčastěji zdůrazňuje: 1) prožívání světa tak, jak ho prožívají druzí, 2) porozumění aktuálním pocitům druhých, 3) přistupování k druhým bez předsudků, 4) sdělování porozumění druhým lidem.

Podle některých autorů (viz např. Duan, Hill, 1996; Kunyk, Olson, 2001) je závažnou příčinou přetrvávajících teoretických a metodologických obtíží v pojetí empatie traktování tohoto pojmu ve třech odlišných konceptualizacích. Empatie bývá v současné psychologii pojímána jako psychická vlastnost, jako psychický stav i jako psychický proces. V dílech některých autorů se tyto konceptualizace někdy vzájemně prolínají, jako je tomu např. u C. R. Rogerse a M. L. Hoffmana.

V konceptualizaci empatie jako osobnostní vlastnosti se užívají i termíny jako dispozice, rys, schopnost, dovednost, tendence či orientace. Může se jednat o schopnost poznávat jiné osoby pomocí vnitřních prožitků, vnímat a cítit emoce druhých, či o schopnost interpersonální orientace na druhé. Empatie ve smyslu vlastnosti může mít emocionální i kognitivní povahu a její úroveň podléhá interindividuální variabilitě. Toto pojetí dovoluje identifikovat jak jedince s vysokou a nízkou empatií, tak osoby s převahou emocionální či kognitivní empatie. Někdy bývá v této souvislosti také užíván termín dispoziční empatie. Empatie bývá v tomto pojetí chápána jako dispozice vrozená, kterou lze však učením dále rozvíjet. V tomto pojetí bývá u empatie někdy zdůrazňována přesnost percepce pocitů a přesnost porozumění pro situaci druhé osoby. V rámci tohoto pojetí se někdy užívá i atributů přirozená, genotypická, instinktivní nebo v širším smyslu i pojmů jako emocionální nákaza či emocionální inteligence. Uvedené pojetí empatie zastává řada autorů (viz např. Mead, 1934; Kerr, 1947; Rogers, 1957; Hogan, 1969; Aronfreed, 1970; Danish, Kagan, 1971; Easser, 1974; Feshbach, 1975; Sawyer, 1975; Buie, 1981; Hoffman, 1982, Book, 1988, Kestenbaum, Farber, Sroufe, 1989; Davis, 1983, 1996 aj.).

V pojetí konceptualizace empatie jako psychického stavu se většinou zdůrazňuje jeho situačně specifická podmíněnost. Empatie bývá v rámci tohoto způsobu chápání pojímána jako nepřímá, zástupná či zprostředkovaná reakce na určitý podnět či podněcující osobu. Tato kognitivní, afektivní či afektivně kognitivní reakce, která se mění v závislosti na různých situačních podmínkách i na základě intraindividuálních rozdílů, se může vyznačovat různou mí-

rou shody mezi prožitky pozorovatele a pozorované osoby (tj. přesnosti), kterou lze rozvíjet tréninkem. V rámci této konceptualizace empatie se zejména v psychoterapeutické bibliografii zdůrazňuje i předpoklad, že se jedná o psychický stav profesionálního pracovníka, který vyplývá z přesné percepce pocitů a myšlenek klienta a z přesnosti porozumění klientově situaci. K tomuto pojetí empatie inklinuje také značný počet teoretiků (viz např. Rogers, 1949, 1951, 1957, 1959; Greenson, 1967, Katz, 1963; Barret-Lennard, 1962; Feshbach, Roe, 1968; Carkhuff, 1969; Truax, Carkhuff, 1967; Stotland, 1969; Batson, Coke, 1981; Toi, Batson, 1982; Hoffman, 1984a aj.).

V pojetí empatie jako psychického procesu se tento fenomén popisuje jako sekvence momentálně vznikajících a interpersonálně sdělovaných prožitků. Toto pojetí preferuje řada autorů (viz např. Katz, 1963; Basch, 1983, Hoffman, 1984b; Emery, 1987). V některých případech je empatie popisována spíše jako specifický komunikační proces, jímž pomáhající pracovník vnímá emoce a myšlenky klienta a vyjadřuje mu porozumění. Tyto sekvence byly detailně popsány v etapových či multifázových modelech (viz např. Rogers, 1975; Barret-Lennard, 1981; LaMonica, 1981; Gladstein, 1983; Kohut, 1984; Mlčák 2008 aj.).

Rozhodující zdroj obtíží v konceptualizaci empatie v současné psychologii vyplývá především z faktu, že tento termín je užíván pro označení dvou oddělených a relativně samostatných fenoménů, jimiž jsou emocionální (afektivní) empatie a kognitivní empatie. O vztahu mezi oběma druhy empatie existuje dosud relativně málo jednoznačných poznatků. Někteří autoři jsou přesvědčeni o jejich relativní nezávislosti (viz např. Smither, 1977; Gladstein, 1983; Mill, 1984; Brehms, 1989), jiní jsou přesvědčeni o jejich neoddělitelném propojení (viz např. Katz, 1963; Feshbach, 1975; Strayer, 1987). Pro existenci dvou oddělených druhů empatie svědčí i studie, které poskytují důkazy o tom, že emocionální a kognitivní empatie mají nezávislý vliv na interpersonální chování. Někteří autoři prokázali, že emocionální empatický stav je mediátorem pomáhajícího chování (viz např. Krebs, 1975; Toi, Batson, 1982; Batson, Fulz, Schoenrade, 1987; Eisenberg, Miller, 1987a), zatímco kognitivní empatický stav mění proces atribuce chování jiných (viz např. Gould, Sigall, 1977). Jiná empirická zjištění dovolují hypotézu i o vzájemné interakci kognitivních a emocionálních empatických procesů (např. Snyder, White, 1982; Krulewitz, 1982; Hoffman, 1984b; Forgas, Bower, 1987; Davis, Hull, Young, Waren, 1987). Někteří autoři se domnívají, že kognitivní empatie je předpokladem pro rozvoj emocionální empatie (viz např. Staub, 1987; Smith, 2006), jiní mezi nimi předpokládají komplikované interakční vztahy (viz např. Hoffman, 1987)

PŘEHLED RELEVANTNÍCH KONCEPCÍ EMPATIE

Nejednotné chápání empatie se odráží v existenci řady teoretických koncepcí, které zdůrazňují odlišné aspekty empatie. Z tohoto hlediska je možné klasifikovat koncepce empatie, jež akcentují její 1) emocionální, 2) kognitivní, 3) emocionálně kognitivní a 4) multidimenzionální aspekty.

1. Emocionální koncepce empatie

V emocionálních koncepcích empatie bývá tento fenomén chápán jako emocionální reakce člověka na pozorované emoce jiné osoby (viz např. Allport, 1961; Langer, 1967; Aronfreed, 1968; Stotland, 1969; Aderman, Berkowitz, 1970; Mehrabian, Epstein, 1972; Roe, 1980; Eisenberg, Strayer, 1987; Hoffman, 1984b aj.). Zdůrazňuje se v nich především mechanismus vcitčování se do psychiky druhých osob. Empatie je v těchto koncepcích nejčastěji vymezována jako schopnost, stav či proces, na jehož základě lze dosáhnout citového porozumění

chování a prožívání psychických jevů u druhých lidí, předvídat jejich reakce, a to zejména prostřednictvím procesů identifikace a projekce.

Za důležitého představitele emocionálního přístupu, který chápal empatii jako emocionální reaktivitu pozorovatele, jenž vnímá emoční zkušenosti druhých, je pokládán E. Stotland (Stotland, 1969; Stotland, Sherman, Shaver, 1971). Podle tohoto autora (Stotland, 1969, s. 272) se jedná o empatii tehdy, když „pozorovatel reaguje emocionálně, protože vnímá, že druhý prožívá nebo by měl prožívat emoci“. Empatii tento autor chápal ve výhradně emocionálním smyslu. Připouštěl sice, že v empatii hraje prvotní úlohu kognitivní přijímání role, které slouží k poznání pocitů druhých osob, později však na něj nutně navazuje sdílení těchto pocitů minimálně na emocionální úrovni libost – nelibost. Domníval se také, že emoce pozorovatele a pozorovaného člověka nemusí být pouze shodné, ale že mohou mít i protikladnou povahu (např. reakce zlosti na smutek jiného člověka) a zavádí pojem kontrastní empatie.

Za významné představitele emocionálního přístupu k empatii se obecně považují také A. Mehrabian a N. Epstein (1972, s. 525), kteří empatii vymezují jako „zprostředkovanou emocionální odpověď na vnímané emocionální prožitky druhých“ nebo také stručněji jako „zvýšenou vnímavost vůči emocionálnímu prožitku druhého“ (Mehrabian, Epstein 1972, s. 526). Empatie je vymezována v emocionálním smyslu také v pojetí N. Eisenbergové a J. Strayerové (1987), kteří empatii definují jako „emocionální odpověď, která pramení z emocionálního stavu nebo podmínek druhého a která je shodná s jeho emocionálním stavem či situací“.

2. Kognitivní koncepce empatie

V kognitivních koncepcích empatie je tento jev vymezován prostřednictvím poznávacích aspektů, v nichž je akcentován mechanismus vmýšlení se do psychiky druhých osob. Empatie je v těchto koncepcích v podstatě pojímána jako percepční vlastnost, schopnost sociálního vhledu nebo i jako komunikační proces. Z kognitivní perspektivy se empatie „vztahuje k pokusu sebe si uvědomujícího já chápat bez předsudků pozitivní a negativní prožitky jiného já“ (Wispé, 1986, s. 318). Poměrně často je empatie v těchto koncepcích popsána jako synonymum pro koncept intelektuálního přijímání role či pro koncept přijímání perspektivy jiné osoby pozorovatelem (viz např. Dymond, 1949, 1950; Kerr, Speroff, 1954; Barret-Lennard, 1962, 1981; Katz, 1963; Truax, Carkhuff, 1969; Hogan, 1969; Kohut, 1971; Borke, 1971; Deutsch, Madle, 1975; Woodall, Kogler-Hill, 1982; Kalliopuska, 1986; Rogers, 1986 aj.). V současné psychologii bývá problematika kognitivní empatie někdy také zahrnována do teorie mysli (viz např. Whiten, 1991).

Významnou představitelkou kognitivního pojetí empatie je R. F. Dymondová (1950, s. 344), která definuje empatii jako „proces přemísťování sebe sama do myšlení, pocitů a činů druhého“. Toto přemísťování se realizuje imaginativním způsobem, tj. prostřednictvím představ. I přes tuto původně širší definici byla, zejména v experimentálních projektech této autorky, empatie nakonec redukována jen na percepční akt, nebo chápána jako přesnost percepce (social acuity). R. F. Dymondová empatii zkoumá hlavně z hlediska její funkce předvídat chování a prožívání lidí a současně si vůči nim zachovat objektivitu a neutralitu. Tento druh empatie začal být později označován jako prediktivní empatie.

K nejvýznamnějším představitelům kognitivního chápání empatie však patří R. Hogan (1969), který empatii rozumí proces intelektuálního chápání stavů či mysli druhého člověka bez skutečného prožívání jeho citů. Empatii tento autor definuje jako „akt, kterým si pro sebe konstruujeme mentální stav jiné osoby“ (Hogan, 1969, s. 308) nebo také jako „intelektuální nebo imaginativní porozumění podmínkám či stavu mysli druhé osoby bez aktuálního prožívání pocitů této osoby“ (Hogan, 1969, s. 312).

3. Emocionálně kognitivní koncepce empatie

V emocionálně kognitivních koncepcích empatie bývá zdůrazňováno především úzké propojení emocionálních a kognitivních procesů, přičemž kognitivní procesy mají zprostředkující roli při vzniku emocionálních reakcí. V průběhu empatického procesu jedinec pozoruje druhou osobu a na základě kognitivní interpretace významů u něho vzniká emocionální reakce, která vede k přijímání jeho perspektivy (viz např. Rogers, 1975; Hoffman, 1977; Shantz, 1975; Feshbach, 1975; Strayer, 1987; Brems, 1989).

Významným představitelem emocionálně kognitivní koncepce empatie je C. R. Rogers, který ji postupně vypracoval v rámci svého psychotherapeutického přístupu orientovaného na klienta (1949, 1957, 1959, 1975, 1986). Tento přístup byl dostatečně popsán v české (viz např. Vymětal, 1986) i ve slovenské literatuře (viz např. Sollárová, 2005). C. R. Rogers zprvu chápal empatii jako kognitivně afektivní stav (Rogers, 1957, 1959, 1975), a později ji popisoval poměrně široce jako proces tzv. empatického porozumění, který zahrnuje jednotu emocionálního vcítění a kognitivního přijímání perspektivy klienta.

Do emocionálně kognitivních pojetí empatie je možné přiřadit pojetí M. L. Hoffmana (1977, 1982, 1984a, 1984b). Tento autor (Hoffman, 1984a, s. 48) definoval empatii jako „emocionální reakci více odpovídající situaci někoho jiného než vlastní“. Ve své vývojové teorii M. L. Hoffman v průběhu lidské ontogeneze identifikuje šest základních způsobů, které mohou sloužit k vyvolání empatické reakce, a to od těch nejjednodušších až po ty nejsložitější.

- 1) Empatii lze již v ranném věku dítěte vyvolat prostřednictvím primární cirkulární reakce, která vyjadřuje tendenci vytvářet již v ranném věku dítěte paralelní emocionální reakce s druhými (např. reakce pláče šířící se mezi novorozenci). M. L. Hoffman se domnívá, že se jedná o výsledek vrozeného mechanismu než o výsledek procesu učení. Tento jev přesvědčivě signalizuje, že již ve velmi raném věku je člověk schopen reagovat distresem na distres jiných osob.
- 2) Také motorická mimika může sloužit jako prostředek k vyvolání empatie. V tomto případě se jedná o dvoufázový proces, který ještě nevyžaduje kognitivní zpracování. V první fázi pozorovatel slabými mimickými a pantomimickými pohyby automaticky a převážně nevědomě napodobuje obličej i držení těla pozorované osoby. V druhé fázi dochází díky působení aferentní zpětné vazby u pozorovatele k vytvoření adekvátní emocionální reakce.
- 3) K vyvolání empatie mohou sloužit i procesy klasického podmiňování, jež jsou odpovědné za to, že emocionální reakce na druhé vyplývají z minulých situací, v nichž pozorovatel vnímal emocionální podněty a současně prožíval stejné emoce jako pozorovaná osoba. Přímé, aktuální a často opakované spojení emocionálního podnětu a prožívané emocionální reakce zvyšuje pravděpodobnost, že budoucí vystavení obdobnému emocionálnímu podnětu bude vyvolávat také odpovídající emocionální reakci.
- 4) Empatie může být vyvolána i pomocí přímé asociace, která nepředpokládá přímé aktuální spojení emocionálního podnětu a prožitku emoce. Pozorování osoby, která prožívá určité emoce, může pozorovateli připomínat situace, které prožil v minulosti, a které byly spojené s prožitkem obdobné emoce. Přímá asociace je tak flexibilnějším způsobem vyvolání empatie než procesy klasického podmiňování.
- 5) Vyvolat empatii může také jazykově zprostředkovaná asociace, která vychází ze spojení verbálního, symbolického pojmenování emoce pozorovanou osobou a minulých prožitků pozorovatele. Např. verbální sdělení pozorované osoby o tom, že nesložil důležitou zkoušku, vyvolá v pozorovateli emoci zklamání. Ve skutečnosti pozorovaná osoba ani nemusí být fakticky přítomna. Např. fiktivní literární postava verbálně

pojmenovává svůj emocionální stav jako úzkost, a tím vyvolá ve čtenáři odpovídající emoci úzkosti.

- 6) Nejvyspělejším způsobem vyvolání empatie je přijímání role, při němž se pozorovatel záměrně snaží představit si, jak by se cítil při konfrontaci s podmínkami, které působí na pozorovaný subjekt. Tato snaha v pozorovateli vytváří paralelní emocionální reakci s emocionální reakcí pozorované osoby. Tento způsob vyvolání empatie má některé znaky společné s přímou i jazykově zprostředkovanou asociací a předpokládá vysoce rozvinuté kognitivní schopnosti, proto se vyskytuje spíše méně častěji.

M. L. Hoffman se ve své teorii empatie současně domnívá, že s výjimkou primární cyklické reakce, která je časově omezena na ranné dětství a s výjimkou přijímání role, která je využívána méně často, mohou ostatní čtyři způsoby fungovat společně, a to v závislosti na situačních okolnostech. Silné expresivní podněty budou podporovat při vyvolání empatie roli mimiky, přítomnost situačních podnětů může zvyšovat pravděpodobnost podmíněného reflexu nebo přímé asociace a významné sémantické aspekty situace mohou podněcovat jazykově zprostředkovanou asociaci. Vzhledem k tomu, že situace mohou obsahovat komplexy různých podnětů, mohou být aktivovány rozmanité způsoby vyvolání empatie. Bez ohledu na kvalitu situačních podnětů či způsob vyvolání empatie, je vždy výsledkem emocionální reakce pozorovatele, jejíž kvalita je závislá na kognitivních schopnostech jedince.

V modelu empatie M. L. Hoffmana vyžadují všechny způsoby jejího vyvolání, s výjimkou primární cyklické reakce a mimiky, určitou úroveň kognitivní schopnosti porozumět druhým či chápat druhé. Nejvýznamnější vliv na emocionální reagování výše zmíněný autor nazývá jako kognitivní chápání druhých (cognitive sense for others). Kognitivní chápání druhých má rozhodující vliv na emocionální empatické reakce a může dosahovat tří vývojových stadií, která se liší vzrůstající úrovní složitosti.

- 1) První stadium kognitivního chápání druhých je uvědomění si skutečnosti, že druzí lidé existují jako samostatní jednotlivci. Tuto nejnižší úroveň M. L. Hoffman nazývá jako uvědomění si stálosti osoby (person permanence). Na počátku života a v prvních letech života si děti tuto skutečnost neuvědomují, protože nemají stálé vědomí sebe ani jiných, které percipují jen fragmentárně. Schopnost chápat jinou osobu jako stálého jedince, i když tato osoba již není v jeho zorném poli, získává dítě do konce jednoho roku.
- 2) Druhé stadium kognitivního chápání spočívá ve zdokonalování schopnosti přijímání role (perspektivy). S dosažením uvědomění si stálosti osoby se dítě naučí rozeznávat trvalý fyzický rozdíl mezi vlastním já a ostatními, ale ještě nechápe, že se tyto samostatní jednotlivci liší také ve svých vnitřních stavech. Děti v tomto věku proto nemohou přesně rozpoznat, když jiní lidé myslí nebo cítí odlišně než ony samy. M. L. Hoffman se domnívá, že počáteční schopnosti přijímání role se začínají objevovat mezi druhým a třetím rokem a dále se rozvíjejí v průběhu dětství.
- 3) Třetí stadium kognitivního chápání druhých souvisí s uvědoměním si identity osoby. Druzí lidé jsou chápáni jako osoby, které mají stabilní identitu, postoje, zážitky a vnitřní stavy, které existují i mimo aktuální situaci. Před dosažením tohoto stupně děti mohou rozumět vnitřním stavům jiných osob pouze v závislosti na jejich expresích a současně působících situačních podmínkách. S uvědoměním si identity osoby jsou pozorovatelé schopni odhadnout jeho reakce v konkrétních situacích, ale také vyvodit obecné závěry z těchto situací a vytvořit koncept obecných životních zkušeností druhého jedince.

V každém stadiu vývoje u dítěte splývá v empatických reakcích kognitivní chápání druhých se zprostředkovanou emocií, vyvolanou prostřednictvím šesti způsobů vyvolání empatie.

Na základě této emocionálně-kognitivní syntézy rozlišuje M. L. Hoffman čtyři úrovně empatie.

- 1) Všeobecná empatie je příznačná pro první roky života, v nichž dítě nedokáže spolehlivě odlišit vlastní já od druhých osob. Empatická odpověď reakce na distress druhých má povahu obecné a nediferencované reakce, během níž dítě nedokáže rozlišit, zda je ve distressu jeho vlastní já, nebo druhí. M. L. Hoffman nazývá takové sdílení negativního afektu empatickým distresem, který charakterizuje jako pasivní, neúmyslnou reakci, jež vyžaduje pouze nejnižší úroveň kognitivních procesů. Tento způsob odpovědi však poskytuje základ pro dokonalejší empatické reakce. Koncem prvního roku života, kdy děti začnou chápat výše uvedený koncept stálosti osoby, se obecná reakce dítěte stále více začíná diferencovat na distress vlastního já a distress druhých.
- 2) Egocentrická empatie se objevuje od konce prvního roku, kdy si dítě druhé již uvědomuje jako samostatné osoby, ale postrádá pochopení, že druhí se od něj liší z hlediska svých vnitřních stavů. Děti reagují na distress druhých nabídnutím inadekvátní pomoci, kterou jako pozorovatelé považují za vhodnou. M. L. Hoffman se domnívá, že na této vývojové úrovni vzniká soucitný distress (sympathetic distress). Na rozdíl od empatického distressu, který je v podstatě paralelní reakcí odrážející reakci subjektu, je soucitný distress charakteristický pocitem soucitu s pozorovaným subjektem.
- 3) Empatie k pocitům druhých se vyvíjí v období kolem 2. – 3. let věku. Během pozdního dětství si děti osvojují stále dokonalejší schopnosti přijímání role. Děti jsou stále schopnější rozlišovat mezi různými druhy expresivních i situačních podnětů a porozumět jim. Umí se současně také vcítit do různých, někdy i protichůdných emocí. Rozvoj jazykových schopností zkvalitňuje tento proces tím, že děti jsou schopny využívat složitějších symbolických podnětů. Také pomoc lidem, kteří se nacházejí v situaci distressu se stává efektivnější. Schopnost střídavě přecházet z vlastní perspektivy do perspektivy druhých a naopak pravděpodobně zvyšuje výskyt soucitu.
- 4) Empatie k obecným podmínkám druhých se objevuje na počátku pubescence a vyplývá ze získání osobnostní identity, která dospívajícím dovoluje uvažovat o druhých z hlediska dlouhodobějších aspektů, aniž by byli ovlivněni aktuálními okolnostmi. Tento druh empatie umožňuje i více abstraktní povahu empatické reakce (např. soucit s diskriminovanými osobami).

4. Multidimenzionální koncepce empatie

Multidimenzionální koncepce empatie chápou empatii jako strukturovaný fenomén, který kromě emocionálních a kognitivních složek zahrnuje i další dimeze či komponenty.

Nejvýznamnější multidimenzionální koncepcí empatie vypracoval M. H. Davis (1980, 1983, 1996). M. H. Davis (1983, s. 113) definuje empatii v širokém pojetí jako „reakci na pozorované prožívání druhého“. Později ji chápe (Davis, 1996) jako soubor konstruktů, jež souvisí s kognitivními, emocionálními či behaviorálními reakcemi jedince, který má možnost pozorovat prožitky jiné osoby. Dispoziční empatii podle tohoto autora tvoří čtyři vzájemně související, nicméně oddělené základní komponenty či tendence, tj. přijímání perspektivy, empatický zájem, fantazie a osobní distress.

- 1) Empatický zájem (empathic concern) zahrnuje pocity sympatie, vřelosti, soucitu a zájmu o neštěstí jiných, které se mohou projevat v altruistickém chování.
- 2) Přijímání perspektivy (perspective taking) odráží tendenci přijímat hledisko druhých, které je založeno na nonegocentrickém myšlení a tendenci přizpůsobit psychologický náhled na druhé osoby v každodenním životě.

- 3) Osobní distres (personal distress) odráží úroveň na sebe orientovaných pocitů úzkosti a neklidu v intenzivních interpersonálních situacích a schopnost prožívat pocity diskomfortu jiných osob.
- 4) Fantazie (fantasy) se týká tendence imaginativně se přemístit do pocitů a jednání fiktivních postav v knihách, hrách a filmech.

Ve snaze uspořádat sémanticky odlišné, či naopak významově se překrývající konstrukty, které byly v odborné literatuře zjednodušeně označovány pojmem empatie a které vedly k mnoha teoretickým nejasnostem i rozporným výzkumným výsledkům, vytvořil M. H. Davis (1996), jeden z předních současných teoretiků v této oblasti, tzv. organizační model empatie, jenž byl zčásti inspirován názory M. L. Hoffmana (1984b) a E. Stauba (1987). Tento model je ve své grafické podobě uveden v příloze č. 1.

V tomto širokém chápání empatie M. H. Davis diferencuje mezi čtyřmi základními soubory konstruktů, vztahujících se k empatii, jimiž jsou: A) antecedenty; B) procesy; C) intrapersonální důsledky; D) interpersonální důsledky.

- A) Antecedenty představují soubor konstruktů, které souvisejí s I) *osobnostními charakteristikami pozorovatele* a s II) *parametry situace*, v níž pozorování prožitků jiné osoby probíhá. Oba tyto podsoubory konstruktů mohou ovlivňovat empatické procesy i jejich intrapersonální a interpersonální důsledky. K charakteristikám pozorovatele patří relativně stálá 1) *biologická schopnost empatie*, 2) *individuální (dispoziční) rozdíl* v tendenci angažovat se v procesech souvisejících s empatií nebo ve zkušenostech jedince s empatickými důsledky, a také 3) *individuální historie učení*, včetně socializovaných hodnot a chování vztahujících se k empatii. K parametrům situace náleží její 1) *intenzita*, která může vzbuzovat různě silné emoce na straně pozorovatele, a 2) *stupeň podobnosti mezi pozorovatelem a pozorovanou osobou*. Oba parametry mohou zvýrazňovat, či naopak oslabovat vliv osobnostních proměnných pozorovatele.
- B) Procesy reprezentují empatické děje, které vznikají na straně pozorovatele, jenž pozoruje jinou osobu. V této souvislosti lze rozlišit I) *nonkognitivní procesy*, II) *jednoduché kognitivní procesy* a III) *rozvinuté kognitivní procesy*, které se odlišují stupněm kognitivního úsilí a také úrovní jejich složitosti. K nonkognitivním procesům lze přiřadit 1) *primární kruhovou reakci* (např. plačtivá reakce novorozence na pláč jiného dítěte) a 2) *motorickou mimiku*, při níž pozorovatel nevědomě napodobuje pozorovanou osobu a prožívá podobné emoční stavy jako pozorovaná osoba. K jednoduchým kognitivním procesům patří 1) *klasické podmiňování*, při němž se emoční podněty pozorované osoby stávají podmíněným podnětem pro vznik stavu rozrušení u pozorovatele, 2) *přímé asociace*, které představují obecnější verzi spojení mezi emočními podněty a stavy rozrušení u pozorovatele a 3) *labelling (označování)*, při němž pozorovatel používá jednoduchých podnětů k vyvozování prožitků pozorované osoby (např. emoční stavy jsou odvozovány od znaků situace, které je většinou u lidí evokují, např. dárek – radost). K rozvinutým kognitivním procesům se přiřazují 1) *asociace zprostředkované jazykem*, při nichž je reakce pozorovatele na nepříjemnou situaci pozorované osoby vyvolávána aktivací kognitivní sítě založené na jazyce, která spouští asociace u vlastních pocitů a prožitků pozorovatele, 2) *kognitivní síť*, pomocí níž pozorovatel využívá podnětů od pozorované osoby k tomu, aby svých znalostí využil k vytvoření závěrů o jejím prožívání a 3) *přijímání role či perspektivy*, při nichž se pozorovatel snaží porozumět pozorované osobě tak, že potlačí své egocentrické stanovisko a představí si jeho roli či perspektivu.
- C) Intrapersonální důsledky jsou konstrukty, které zahrnují I) *afektivní důsledky* a II) *nonafektivní důsledky*, které se obecně týkají reakcí pozorovatele v situaci jeho expozice vůči pozorovanému subjektu. Afektivní důsledky mohou obsahovat jakékoliv

emocionální reakce na pozorovanou osobu, včetně reakcí opačných. Z tohoto aspektu mohou být členěny na 1) *paralelní důsledky*, při nichž dochází k reprodukci pocitů pozorované osoby pozorovatelem, a 2) *reaktivní důsledky*, při nichž dochází na straně pozorovatele k prožitkům odlišných emocí než u pozorované osoby. Nonafektivní důsledky je možné posuzovat z hlediska 1) *interpersonální přesnosti*, která se týká úspěšnosti odhadu myšlenek a vlastností pozorovaného člověka. Nonafektivní důsledky se mohou týkat také 2) *atribučních soudů* pozorovatele vůči pozorované osobě.

D) Interpersonální důsledky tvoří konstrukty týkající se behaviorálních reakcí pozorovatele vůči pozorované osobě. Častým interpersonálním důsledkem empatie je nejen I) *pomáhání*, tj. nabízení pomoci pozorovatele pozorované osobě, ale také II) *agresivní chování* pozorovatele vůči pozorované osobě, a mnohé další důsledky, jimiž empatie ovlivňuje III) *sociální chování* pozorovatele.

Logika organizačního modelu indikuje, že teoretické i empirické zkoumání empatie lze nejlépe realizovat na základě explicitně multidimenzionálního pojetí tohoto tématu. Organizační model empatie současně předpokládá, že silnější vztahy budou existovat mezi konstrukty, které v modelu bezprostředně následují, tj. mezi příčinami a procesy, mezi procesy a intrapersonálními důsledky a mezi intrapersonálními a interpersonálními důsledky. Mezi konstrukty, které jsou v modelu od sebe více vzdáleny, lze pak předpokládat vztahy spíše slabší.

ZÁVĚR

I když empatii lze považovat za psychologický konstrukt zcela mimořádného významu, v současné psychologii nadále pokračují problémy s jejím základním pojetím, které je komplikováno mnoha, někdy i protichůdnými, dispozičními, situačními, genetickými i environmentálními aspekty. Obecně platí, že dualita emocionálního a kognitivního chápání empatie, která má silné historické kořeny, v určitém smyslu pokračuje i v současné psychologii. Nicméně se však ukazuje, že v současné psychologii existuje významný trend směřující k integraci emocionálních a kognitivních aspektů empatie, jak to dokládají dvě prestižní koncepce empatie, tj. kognitivní koncepce M. L. Hoffmana a především multidimenzionální koncepce M. H. Davise.

Výhodou organizačního modelu empatie M. H. Davise je to, že akcentuje multidimenzionální podstatu empatie a umožňuje tak zkoumat vzájemné působení jejich emocionálních a kognitivních komponent. Tím, že pečlivě tento model diferencuje mezi čtyřmi základními soubory konstruktů, tj. mezi antecedenty empatie, empatickými procesy; intrapersonálními a interpersonálními důsledky empatie, umožňuje analyzovat a interpretovat velké množství poznatků vycházejících z rozdílných teoretických a metodologických přístupů. K výhodám tohoto modelu patří také reflexe zpětného působení konstruktů, k nimž patří např. vliv interpersonálních důsledků empatie na její antecedenty. Jak podotýká sám autor (Davis, 1996), z hlediska organizačního modelu empatie nebyly dosud podrobně empiricky prozkoumány všechny teoreticky možné vztahy mezi čtyřmi základními soubory konstruktů, tj. mezi antecedenty empatie, empatickými procesy; intrapersonálními a interpersonálními důsledky empatie, z nichž některé se jeví v současné době jako povrchní či dokonce obtížně srozumitelné. Pokroky v konceptualizaci empatie vyžadují další intenzivní teoretické studium konstruktů formulovaných v tomto organizačním modelu. K tomuto účelu však bude nutné vyvinout široké spektrum nových sofistikovanějších výzkumných metod.

POUŽITÁ LITERATURA

- ADERMAN, D., BERKOWITZ, L. Observational set, empathy and helping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970, roč. 14, , č. 2, s. 141 – 148.
- ALLPORT, F. N. *Social psychology*. Cambridge : Houghton Mifflin, 1924.
- ALLPORT, G. *Pattern and growth in personality*. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1961.
- ARONFREED, J. *Conduct and conscience : The socialization of internalized control over behavior*. New York : Academic Press, 1968.
- ARONFREED, J. The socialization of altruistic and sympathetic behavior : Some theoretical and experimental analyses. In MACAULAY, J., BERKOWITZ, L. (Eds.). *Altruism and helping behavior*. New York : Academic Press, 1970.
- BARRET-LENNARD, GT. Dimensions of therapy response as causal factors in therapeutic change. *Psychological Monographs*, 1962, roč. 76, s. 1 – 33.
- BARETT-LENNARD, GT. The empathy cycle : Refinement of a nuclear concept. *Journal of Counseling Psychology*, 1981, roč. 28, s. 91 – 100.
- BATSON, CD. COKE, J. Empathy : A source of altruistic motivation for helping. In RUSH-TON, J., R. SORRENTINO, R. (Eds.) *Altruism and helping behavior*. Hillsdale : Erlbaum, 1981, s. 167 – 187.
- BATSON, CD., FULTZ, J., SCHOENRADE, PA. Distress and empathy : Two qualitatively distinct vicarious emotions with different motivational consequences. *Journal of Personality*, 1987, roč. 55, s. 19 – 39.
- BOOK, EH. Empathy : Misconceptions and misuses in psychotherapy. *American Journal of Psychiatry*, 1988, roč. 145, s. 420 – 424.
- BORKE, H. Interpersonal perception of young children : Egocentrism or empathy. *Developmental Psychology*, 1971, roč. 5, s. 263 – 269.
- BREHMS, C. Dimensionality of empathy and its correlates. *Journal of Psychology*, 1989, roč. 124, č. 4, s. 329 – 337.
- BUDA, B. *Empatia : Psychológia vcítenia a vžitia sa do druhého*. Nové Zámky : Psychoprof, 1994.
- BUIE, DH. Empathy : Its nature and limitations. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1981, roč. 29, s. 281 – 307.
- CARKHUFF, RP. *Helping and human relations*. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1969.
- DANISH, S., KAGAN, N. Measurement of affective sensitivity : Toward a valid measure of interpersonal perception. *Journal of Counseling Psychology*, 1971, roč. 18, s. 51 – 54.
- DEUTSCH, F. MADLE, RA. Empathy : Historic and current conceptualizations, measurement, and cognitive theoretical perspective. *Human Development*, 1975, roč. 18, s. 267 – 287.
- DAVIS, MH. Measuring individual differences in empathy : Evidence for multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1983, roč. 44, s. 115 – 126.
- DAVIS, MH. *Empathy : A social psychological approach*. Boulder : Westview Press, 1996.
- DAVIS, MH., HULL, J., YOUNG, R., WARREN, G. Emotional reactions to dramatic film stimuli : The influence of cognitive and emotional empathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, roč. 44, s. 113 – 126.
- DUAN, C., HILL, CE. The current state of empathy research. *Journal of Counseling Psychology*, 1996, roč. 43, č. 3, s. 261 – 274.
- DYMOND, RF. A scale for measurement of empathic ability. *Journal of Consulting Psychology*, 1949, roč. 13, s. 127 – 133.

- DYMOND RF. *Personality and empathy*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1950, roč. 14, s. 343 – 350.
- EASSER, BR. Empathic inhibition and psychoanalytic technique. *Psychoanalytic Quarterly*, 1974, roč. 43, s. 557 – 580.
- EISENBERG, N., MILLER, PA. The relation of empathy to prosocial behavior and related behavior. *Psychological Bulletin*, 1987, roč. 101, s. 91 – 119.
- EISENBERG, N., STRAYER, J. Critical issues in the study of empathy. In EISENBERG, N., STRAYER, J. (Eds.). *Empathy and its development*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987, s. 3 – 13.
- EMERY, EE. Empathy : Psychoanalytic and client centered therapy. *American Psychologist*, 1987, roč. 42, s. 513 – 515.
- FREE, NK., GREEN, BL., GRACE, MC., CHERNUS, LA, WHITMAN RM. Empathy and outcome in brief focal dynamic therapy. *American Journal of Psychiatry*, 1985, roč. 142, 1985, č. 2, s. 917 – 921.
- FESHBACH, ND. Empathy in children : Some theoretical and empirical considerations. *The Counseling Psychologist*, 1975, roč. 42, s. 25 – 30.
- FESHBACH, ND., ROE, K. Empathy in six- and seven-years-olds. *Child Development*, 1968, roč. 39, s. 133 – 145.
- FORGAS, JP., BOWER, GH. Mood effect on person-perception judgments. *Journal of Personality and Social psychology*, 1987, roč. 53, s. 53 – 60.
- FREUD, S. *Group psychology and the analysis of the ego*. New York : Norton, 1954.
- GAVRILOVA, TP. Ponjatie empatii v zarubežnoj psihologii : Istoričeskij obzor i sovremennoe sostajanie problemy. *Voprosy psihologii*, 1975, č. 2, s. 147 – 158.
- GLADSTEIN, GA. Understanding empathy : Integrating counseling, developmental and social psychology perspectives. *Journal of Counseling Psychology*, 1983, roč. 30, s. 467 – 482.
- GOULD, R., SIGALL, H. The effect of empathy and outcome on attribution: An examination of the divergent-perspectives hypothesis. *Journal of Counseling Psychology*, 1977, roč. 21, s. 480 – 491.
- GREENSON, RR. *The technique and practice of psychoanalysis*. Sv. 1. New York : International Universities Press, 1967.
- HOGAN, R. Development of empathy scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1969, roč. 33, s. 307 – 316.
- HOFFMAN, ML: Empathy its development and prosocial implications. In Hove, HE KEASEY, CB. (Eds.) *Nebraska symposium on motivation*. Lincoln : University of Nebraska Press, 1977, s. 169 – 218.
- HOFFMAN, ML. Development of prosocial motivation : Empathy and guilt. In EISENBERG, N. (Ed.) *The Development of prosocial motivation*. New York : Academic Press 1982.
- HOFFMAN, ML. The contribution of empathy justice and moral judgment. In EISENBERG, N., STRAYER, J. (Eds.) *Empathy and its development*. Cambridge : Cambridge University Press, 1984a, s. 47 – 80.
- HOFFMAN, ML. Interaction of affect and cognition in empathy. In: IZARD, CE., KAGAN, RB., ZAJONC, RB. (Eds.) *Emotions, cognition, and behavior*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984b, s. 103 – 131.
- HUME, D. *A treatise of human nature*. 3rd. edition. Oxford : Clarendon Press, 1968.
- JAGIELSKA-ZIELENIEWSKA, E. Z zagadnień empatii. *Psychologia Wychowawcza*, 1978, č. 5, s. 494 – 504.
- KALLIOPUSKA, M. Empathy, its measures and application. *British Journal of Projective Psychology*, 1986, roč. 31, s. 10 – 19.

- KATZ, RL. *Empathy: Its nature and uses*. London : Free Press of Glencoe, 1963.
- KERR, WA. The empathy test. Chicago : Psychometric Affiliates, 1947.
- KERR, WA., SPEROFF, BG. Validation and evaluation of the empathy test. *Journal of General Psychology*, 1954, roč. 50, s. 269 – 276.
- KESTENBAUM, R., FARBER, EA. SROUFE, LA. Individual differences in empathy among preschoolers : Relation to attachment history. *New Direction for Child Development*, 1989, roč. 44, s. 51 – 64.
- KNOWSKA, H. O badaniu empatii. *Przegląd Psychologiczny*, 1986, roč. 24, č. 2, s. 417 – 429.
- KOHUT, H. *The analysis of the self*. New York : International Universities 1971.
- KOHUT, H. *How does analysis cure?* Chicago : University of Chicago Press, 1984.
- KREBS, D. Empathy and altruism. *Journal of Personality and Social psychology*, 1975, roč. 32, s. 1134 – 1146.
- KRULEWITZ, J. Reaction to rape victims. Effects of rape circumstances : Victim's emotional response, and sex of helper. *Journal of Counseling Psychology*, 1982, roč. 28, s. 645 – 654.
- KUNYK, D., OLSON, JK. Clarification of conceptualization of empathy. *Journal of Advanced Nursing*, 2001, roč. 35, č. 3, s. 317 – 325.
- LANGER, S. *Mind : A essay on human feeling*. Sv. 1 a 2. Baltimore : John Hopkins University Press, 1967.
- LAMONICA, EL. Construct validity of an empathy instrument. *Research in Nursing and Health*, 1981, roč. 4, s. 389 – 400.
- LIPPS, T. Einfühlung, inner Nachahmung und Organempfindung. *Archiv für die gesamte Psychologie*, roč. 2, 1903, s. 185 – 204.
- McDOUGALL, W. *An introduction to social psychology*. London : Methuen 1908.
- MEAD, GH. *Mind, self and society*. Chicago : University of Chicago Press, 1934.
- MEHRABIAN, A., EPSTEIN, N. A measure of emotional empathy. *Journal of Personality*, 1972, roč. 40, č. 4, s. 525 – 543.
- MILL, J. High and low self-monitoring individuals : Their decoding skills and empathic expersion. *Journal of Personality*, 1984, roč. 52, s. 372 – 388.
- MLČÁK, Z. Terapeutická empatie v cyklickém pojetí. In Mlčák, Z., Paulík, K., Zášková, H. (Eds.). *Osobnost v kontextu prosociálního chování a zátěžové odolnosti*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské Univerzity 241/2008b, Psychologie č. 13, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta 2008, s. 47 – 56.
- PIAGET, J. *The moral judgment of the child*. New York : Harcourt, 1932.
- REIK, T. *Listening with the third ear*. New York : Farrar Straus, 1948.
- RIBOT, T. *Psychologija čuvstv*. Kijev, 1897.
- ROE, KV. Toward a contingency hypothesis of empathy development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1980, roč. 39, s. 991 – 994.
- ROGERS, CR. The attitude orientation of the of the counselor. *Journal of Counseling Psychology*, 1949, roč. 13, s. 82 – 94.
- ROGERS, CR. *Client-centered therapy*. Boston : Houghton Mifflin, 1951.
- ROGERS, CR. The necessary and sufficient conditions of therapeutic change. *Journal of Counseling Psychology*, 1957, roč. 21, s. 95 – 103.
- ROGERS, CR. A theory of therapy personality and interpersonal relationship as development in the client-centered framework. In KOCH, S. (Ed.). *Psychology : A study od science*. New York : McGraw-Hill, 1959, s. 184 – 256.
- ROGERS, CR. Empathic : An unappreciated way of being. *Counseling psychologist*, 1975, roč. 5, č. 2, s. 2 – 10.

- ROGERS, CR. A client-centered/person centered approach to therapy. In KIRSCHENBAUM, H., HENDERSON, VL (Eds.): *The Carl Rogers Reader*. London : Contsable, 1986, s. 135 – 152.
- RUZYCZKA, WE. *Empatie a její rozvoj u pomáhajících osob*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2002.
- SAWYER, FH. A conceptual analysis of empathy. *Annual of Psychoanalysis*, 1975, roč. 3, s. 37 – 47.
- SCHELLER, M. *Wesen und Formen der Sympathie. Der „Phänomnologie der Sympathie-gefühle“*. Bonn : Cohen, 1926.
- SHANTZ, C. Empathy in relation to social cognitive development. *The Counseling Psychologist*, 1975, roč. 5, č. 2, s. 18 – 21.
- SMITH, A. *The theory of moral sentiments*. Oxford : Clarendon Press, 1976.
- SMITH, A. Cognitive empathy and emotional empathy in human behavior and evolution. *The Psychological Record*, 2006, roč. 56, č. 1, s. 3 – 21.
- SMITHER, S. A reconsideration of the developmental study of empathy. *Human Development*, 1977, roč. 20, s. 253 – 276.
- SNYDER, M., WHITE, P. Moods and memories : Elation, depression, and the remembering of the events of one's life. *Journal of Personality*, 1982, roč. 50, s. 149 – 167.
- SOLLÁROVÁ, E. *Aplikácia prístupu zameraného na človeka (PCA) vo vzťahoch*. Bratislava : Ikar, 2005.
- STAUB, E. Commnetary on Part I. In EISENBERG, N., STRAYER, J. (Eds.) *Empathy and its development*. Cambridge : Cambridge University Press, s. 103 – 115.
- STOTLAND, E. Exploratory investigations of empathy. In BERKOWITZ, L. (Ed.) *Advances in experimental social psychology*. Sv. 4. New York : Academic Press, 1969, s. 271 – 314.
- STOTLAND, E., SHERMAN, S., SHAVER, K. Empathy and birth order : Some experimental explorations. Lincoln : University of Nebraska Press, 1971.
- STERN, V. *Psychologia ranneho detstva do šestiletogo vozrasta*. Peterburg, 1922.
- STRAYER, J. Affective and cognitive perspectives on empathy. In EISENBERG, N., STRAYER, J. (Eds.) *Empathy and its development*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987, s. 218 – 244.
- SULLIVAN, HS. *The interpersonal theory of psychiatry*. New York : Norton, 1953.
- TITCHENER, E. *Elementary psychology of the thought processes*. New York : Macmillan 1909.
- TOI, M., BATSON, CD. More evidence that empathy is a source of altruistic motivation. *Journal of Personality and Social psychology*, 1982, roč. 18, s. 281 – 292.
- TRUAX, CB., CARKHUFF, RR. *Toward effective counseling and psychotherapy : Trainin and practice*. Chicago : Aldine 1967.
- VERDUCCI, S. A conceptual history of empathy and question it raises for moral education. *Educational Theory*, 2000, roč. 50, č. 1, s. 63 – 80.
- VYMĚTAL, J. *Rogersovská psychoterapie*. Praha : Český spisovatel, 1996.
- WHITEN, A. *Natural theories of mind*. Oxford : Basic Blackwell 1991.
- WISCHER, R. *Über das optische Formgefühl : Ein Beitrag zur Aesthetik*. Lepzig : Hermann Gredner, 1983.
- WISENMAN, T. A concept analysis of empathy. *Journal of Advanced Nursing*, 1996, roč. 23, s. 1162 – 1167.
- WISPÉ, L. The distinction between sympathy and empathy. To call forth a concept, a word is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, roč. 50, s. 314 – 321.
- WISPÉ, L. History of the concept of empathy. In EISENBERG, N., STRAYER, J. (Eds.) *Empathy and its development*. New York : Cambridge University Press, 1987, s. 17 – 37.

WOODALL, W., KOGLER-HILL, S. Predictive and perceived empathy as predictors leadershipstyle. *Perceptual and Motor Skills*, 1982, roč. 54, s. 800 – 802.

Příloha 1

Organizační model empatie M. H. Davise (1996, s. 13, upraveno ZM)

